

Petr Voit: Encyklopedie knihy : starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století. – Praha : LIBRI, 2006. 1. vyd. 1352 stran, 160 stran barev. příloh.

V závěru roku 2006 se na knižním trhu objevilo ojedinělé dílo české knihovědy, které po právu vyvolalo obrovský zájem z řad odborníků i široké čtenářské veřejnosti.

Neobyčejně objemný a rozsáhlý encyklopedický slovník Petra Voita¹ obsahuje celkem 2420 biografických, geografických a věcných hesel ze všech oblastí, které souvisely s výrobou a distribucí knihy poloviny 15. až počátku 19. století, bohatý vyhledávací aparát (oborově řazený heslář, jmenný a věcný rejstřík, rejstřík citovaných tisků), dále podrobný přehled citované odborné literatury čítající na 6000 odborných titulů a soupis obrazového doprovodu, který tvoří 500 černobílých reprodukcí zalomených přímo do textu a 100 samostatných barevných příloh.

Kniha je určena nejen středoškolským a vysokoškolským studentům v oblasti knihovědy, historie a české literatury, dějin umění, historie polygrafie, knižní vazby apod., ale poučení v něm mohou najít i badatelé z dalších vědních oborů, pracovníci knihoven, muzeí, archivů, knižní nakladatelé, překladatelé, sběratelé, milovníci knih i antikváři.

Encyklopedie začala vznikat na počátku 90. let minulého století v souvislosti s učitelským působením Petra Voita na Karlově univerzitě. Původně učební pomůcka pro studenty knihovnictví se postupně rozrostla v dílo, jež nemá v české knihovědě obdoby. Kniha vážící 5,5 kg není „dílem dřábovým“, ale výtvorem lidským. Napsal ji jeden jediný člověk, člověk nadmíru povoláný a erudovaný, a pracoval na ní více než deset let!

Je na jedné straně výmluvným dokladem autorovy píle, vytrvalosti i odvahy pustit se do projektu, jehož výsledek čítající 1350 stran zaskočil jak samotného autora, tak i vydavatele. Je jistou dobovou výpovědí svědčící o společensko-kulturním podceňování české knihovědy, nízké prestiži a jejím okrajovém postavení mezi vědními disciplínami i o strachu řady knižních vydavatelství pustit se do rozsáhlého encyklopedického

1 Petr Voit (nar. 1956) pracoval v letech 1981–1992 jako pracovník oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny v Praze, kde získal odborné bibliografické a knihovědné zkušenosti a kde se mu podařilo ve spolupráci se starší i mladší generací členů oddělení oživit odborné knihovnické aktivity v oblasti historických knižních fondů a pozdvihnout prestiž oddělení, v jejímž čele jistou dobu stál. V pozdějších letech pracoval v Antikvariátu U Karlova mostu v Praze a externě vyučoval dějiny českého knihtisku na filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Od roku 2004 působí v Královské kanonii premonstrátů ve Strahovské knihovně, kde má na starosti sbírku inkunábulí. V roce 2007 inicioval obnovení výuky oboru knihovědy v rámci Ústavu informačních studií a knihovnictví Karlovy univerzity. Je autorem několika monografií a řady časopiseckých studií z oblasti knihtisku, knihoven, bibliografie a literární historie - např. tří svazků knižních rejstříků k národní bibliografii starší české literatury „*Knihopisu českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*“ (1985), autorem monografie „*Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*“ (1991), publikace k dějinám Národní knihovny „*Pražské Klementinum*“ (1992) a v neposlední řadě třísvazkového antikvárního soupisu bohemikálních tisků „*Bohemica 1500–1800*“ (1996), který je zároveň jednou ze stěžejních bibliografických příruček k dějinám bohemikální, zejména cizojazyčné knižní produkce daného období.

projektu založeného na kolektivní týmové práci a vydat dílo, u něhož není předem dostatečná záruka, že najde vzhledem ke své tematické vyhraněnosti i finanční nákladnosti dostatek koupěschopných zájemců.² Úspěch díla byl více než nečekáný. Jeho tisícový náklad byl během několika měsíců rozebrán a počátkem roku 2007 vyšlo jeho druhé vydání. Encyklopedie knihy byla zvolena Slovníkem roku 2006, byla nominována do knižní soutěže Magnesia Litera udělující ceny za přínos české literatuře v kategorii Nakladatelský čin a získala Výroční cenu Nadace Českého literárního fondu, která je považována za naši nejprestižnější cenu v oblasti vědecké literatury.

Slovník, který nese podnázev „Papír, písmo a písmolijectví – grafické techniky – knižní dekor a ilustrace – knižní vazba – ilustrátoři a kartografové – tiskaři, knihkupci a nakladatelé – žánry a formy vydání“, se zabývá ruční tištěnou knihou v Čechách v širokém interdisciplinárním záběru a s časovými přesahy do středověku (ke knize rukopisné) a naopak do druhé poloviny 19. století (ke strojní výrobě papíru a vzniku moderní polygrafie). Fenomén knihy jako umělecko-řemeslného objektu je prezentován z mnoha úhlů pohledu – velká pozornost je věnována nejen dějinám knihtisku a typografie, ale též ilustrační tvorbě i teorii umělecko-řemeslného zpracování knižní vazby či žánrové charakteristice knih.

Nesporným přínosem Voitova zkoumání dějin českého knihtisku je to, že je nepojímá v úzce národním pohledu, jak tomu bylo v české knihovědě doposud, ale že historii celé bohemikální knižní produkce, tedy nejen jazykově české, zasazuje do rámce evropského kontextu dějin knihy. Reprezentativní dříve vydanou monografií Česká kniha v proměnách staletí (1990), přinášející chronologický přehled vývoje české knihy od jejího vzniku až po 20. století, překonává tak nejen rozsahem a zaměřením díla, ale též odlišným a v mnoha směrech velmi novátorským pojetím. To umožnilo autorovi zhodnotit vývoj české tištěné knihy ve vztahu k vývoji knihtisku v soudobé Evropě, a zejména pak vzhledem k podřízenosti kulturnímu vlivu Německa. Ukazuje se, že i když byl vývoj českého knihtisku v některých směrech souměřitelný s evropským trendem a někdy jej dokonce předčil (to platí pro některá díla z období prvotisků nebo

2 Jinak je tomu v zahraničí. Např. francouzská knihověda se může pochlubit kromě čtyřsvazkové edice dějin francouzského knihtisku „*Histoire de l'édition française*“ vydané kolektivem autorů na čele s Jean-Henri Martinem a Rogerem Chartierem v letech 1983–1986 (v reedici vyšlo znovu 1989–1991) a chronologicky pojatých dějin francouzských knihoven („*Histoire des bibliothèques françaises*“) vydaných na konci osmdesátých let minulého století i třídílným encyklopedickým slovníkem „*Dictionnaire encyclopédique du livre*“, za nímž stojí kolektiv 349 autorů a 5 hlavních vědeckých redaktorů z řad francouzských i zahraničních odborníků. První dva díly (A–D, E–M) již vyšly (2002 a 2005), třetí svazek má vyjít v nejbližší době. I tento velkolepý projekt přinášející jistý výběr hesel je přednostně zaměřen na francouzské dějiny knihy. Rovněž španělská odborná a laická veřejnost má k dispozici celou řadu menších či objemnějších monografických prací z dějin španělské knihy. Kromě dvousvazkové „*Historia ilustrada del libro español*“ realizované pod vedením Hipólita Escolara Sobrina (Madrid 1993–1994), která zahrnuje dějiny španělské rukopisné i tištěné knihy až do 18. století, je nutno připomenout objemné kompedium „*Historia de la edición y de la lectura en España (1472–1914)*“, které vyšlo za redakce Victora Infantese, Françoise Lopeze a Jean-Françoise Botrela v Madridu v roce 2003. Autorův kolektiv tvořený 45 spoluautory a 70 spolupracovníky, mezi nimiž figurují i francouzští hispanisté, zpracoval dějiny španělské knihy ve třech částech z pohledu čtenářské recepce s vědomím, že je to právě čtenář, který je jedním z důležitých hybných faktorů výroby a distribuce knih i ediční politiky.

pro dějiny hebrejského knihtisku), byl nepoměrně pomalejší či zaostalejší než v jiných evropských zemích, ať to byla Francie, Německo či Itálie, nebo sousední Polsko. Příčiny této neblahé skutečnosti netkví ani tak ve státní a církevní cenzuře, jejíž vliv na dějiny knihtisku v Čechách bývá silně přeceňován, ale do hry vstupovaly důležitější faktory, mezi něž patří knižní import z německojazyčných i dalších zemí Evropy a s tím spojená vysoká míra výskytu cizojazyčné knižní produkce (v latině, němčině, francouzštině, italštině či dalších národních jazycích), která nacházela svoje čtenáře zejména v českých církevních a aristokratických vzdělaneckých kruzích, nebo malá profesionalita a konkurenceschopnost domácích nakladatelů a knihkupců. Svoji roli hrála i slabá poptávka ze strany česky čtoucích zájemců, nepříliš kvalitní knižní ilustrace či masivní jazykové česká produkce drobných laciných tisků určených širokým lidovým vrstvám.

Voit pojal svoje dílo ne jako pouhou kompilaci stávající odborné literatury, ale jako dílo průkopnické; podstatná část Encyklopedie je zcela původní a v české knihovědě zpracovaná vůbec poprvé. Oceňuji, že autor v mnoha případech usiloval o to, aby sjednotil nebo nově vytvořil odbornou terminologii, která v české knihovědě buď neexistuje, nebo je nejednotná. Řada slovníkových hesel, zejména těch, jež se týkají typografie a samotné struktury knihy, je velice zdařilá. Samozřejmě, že najdeme i hesla méně výstižná či nepřesná, popř. subjektivně vybraná. Dějiny knihtisku v cizích zemích mají sice svoje hutná přehledná hesla, ale mnohdy je patrné, že jejich podoba i zařazení do slovníku byly ovlivněny víc pedagogickým záměrem informovat „neinformované“, než poukázat na souvislosti s dějinami českého knihtisku (mám na mysli např. poněkud nelogický či nahodilý výběr některých biografických hesel cizích tiskařů). Některá věcná hesla (zejména z oblasti literární žánrové typologie) působí poněkud nevyváženým dojmem, u jiných slovníkových položek bych naopak uvítala doplnění (např. u geografických hesel – měst knihtisku – bych přece jen uvedla i jejich zařazení nebo málo známé latinské podoby, a to přesto, že si je uživatel může najít v odborné literatuře). Je evidentní, že autor stál před velice obtížným a nevděčným úkolem – ve své snaze podat českému uživateli adekvátní a jinde málo dostupné informace o dobovém evropském knihtisku byl při výběru hesel limitován jak počtem stran, tak nutností jisté proporcionality jednotlivých informací. I když Voitovu přístup rozumím a chápu jej, přesto je zřejmé, že žádná encyklopedie národního, tedy ani českého knihtisku nemůže při nejlepší vůli suplovat obecné dějiny knihtisku evropského. Zapojování vývoje české knihy do evropského kontextu nemá jen pozitivní stránku věci, ale skrývá v sobě i nebezpečí příliš velkého informačního „rozletu“, který nemusí být nutně ku prospěchu věci. Domnívám se, že je-li hlavním tématem knihy historie českého knihtisku, pak by mělo být primárním kritériem pro zařazení „cizího“ hesla jeho jisté informační sepětí či propojení s bohemikálním kontextem. U celé řady položek tomu tak skutečně je – např. u hesel věnovaných českým tiskařům působícím v cizině (portugalský tiskař Valentin Fernandez, existence tiskárny Jana Jakuba Komárka a jeho pokračovatelů v Římě apod.), týkajících se podílu cizích tiskařů a umělců na rozvoji českého knihtisku (např. významu Norimberku a jeho tiskařů na vydávání bohemik, zařazení biografického portréту antverpského kreslíře a rytce Adriena van Bloemena nebo francouzského rytce doby rokoka Josepha de Longueila atd.), u jiných převládá jejich „neutrální“ zabarvení.

Typograficky i výtvarně má kniha dle mého názoru uživatelsky přívětivou podobu (pouze závěrečný bibliografický soupis odborné literatury je možná pro méně poučeného nebo cizího uživatele poněkud nepřehledný a málo členěný podle informativního typu jednotlivých položek). Citlivě a vhodně vybraný fotografický doprovod pak zvyšuje nejen reprezentativnost a ilustrační názornost celé publikace, ale je především informačním obohacením celé publikace.

Vhodné uložení knihy v knihovně a manipulace s ní je ovšem poněkud náročnější, než by se na slovníkovou příručku slušelo, ale možná, že nakladatelství Libri (nebo Národní knihovna ČR?) hledá možnosti, jak ji převést do elektronické podoby a ulehčit tak její každodenní využívání v praxi.

Encyklopedie knihy je ukázkovou mezioborovou monografií k dějinám knihtisku a typologii knihy, není však kompletní a úplnou encyklopedií knihy tak, jak ji pojímá dnešní evropská knihověda.³ Autor ponechal stranou (zřejmě vědomě a záměrně) celou problematiku vztahu kniha-společnost, kniha-čtenář, stejně jako historii knižních sbírek a knihovních celků a dějiny bibliofilství.

Máme-li tímto průlomovým Voitovým dílem zmapovány dějiny českého knihtisku, pak vyvstává naléhavá potřeba dalšího knihovědného bádání zaměřeného na jedné straně na studium ekonomické a společenské role knihy (dějiny knižního obchodu, import a export knih, mapování obchodních sítí, a studium dalších společensko-ekonomických faktorů, které ovlivňovaly vývoj tištěné knihy apod.), na druhé straně na problematiku dějin knižního sběratelství a knihoven a dějiny čtenářské a literární recepce. Cesta k napsání a vydání takto všestranně pojaté encyklopedické publikace není a nebude jednoduchá. Otázkou je, jak případné další dílo koncipovat – jako jistý pendant k Voitovu slovníku, nebo jako chronologicky pojatou monografii? A v jaké podobě – klasickou knihu, nebo elektronickou encyklopedii? Jisté je, že by se na ní měl podílet širší badatelský tým složený z domácích, popř. cizích odborníků, a že by jí měl předcházet široce pojatý knihovní výzkum založený na pokud možno co nejkompletnějším zpracování a zpřístupnění knižních historických fondů.

Voitův „Codex Gigas“, stejně jako plánovaná výstavba netradičně pojaté multifunkční budovy Národní knihovny, o jejíž podobě bylo rozhodnuto na základě mezinárodní architektonické soutěže, jsou příkladem toho, že zájem kulturní veřejnosti o informace, ať již v podobě tištěné, nebo virtuální, roste. Dějinám knihy, české knihovědě a českému knihovnictví se dostává konečně zasloužené společenské pozornosti. Kéž by tomu tak bylo i nadále.

Jaroslava Kašparová

3 Problematika dějin četby, dějin knihoven jsou již vesměs nedílnou součástí encyklopedických prací v cizině, kde je jí věnována soustavná pozornost. Tradiční dějiny knihtisku jsou tak pojímány v komplexnějším záběru. Viz pozn. 2 a též J. Kašparová, *Lire pour vivre. Čteme, tedy jsme* (Acta Comeniana, v tisku).